

Valvira

Potilaan itsemääräämisoikeus ja hoitotahto

Tarja Holi
johtaja, Valvira

Perustuslaki

- * Jokaisella on oikeus elämään, henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen sekä välttämättömään huolenpitoon.

> Henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ei saa puuttua mielivaltaisesti eikä ilman laissa säädettyä perustetta.

- Ihmiset ovat yhdenvertaisia; ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella.

Velvollisuudet ja oikeudet

Potilaan oikeudet

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista

- määrittää potilaan oikeudet
- asettaa hoidon edellytykseksi suostumuksen

Terveydenhuollon ammattihenkilön velvollisuudet

Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä

- velvoittaa noudattamaan potilaslakia ja potilaan tahdonilmaisua
- rajaa potilaan oikeuksia

Potilaan velvollisuudet

Ei säännöksiä

Terveydenhuollon ammattihenkilön oikeudet

Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista

- rajaa ammattihenkilön autonomiaa

Valvira

Terveydenhuollon ammattihenkilön velvollisuudet ja oikeudet

Laki terveydenhuollon ammattihenkilöistä

1. Terveydenhuollon ammattihenkilön yleiset velvollisuudet (15-21 §):

* toiminnan päämääränä oltava terveyden ylläpitäminen ja edistäminen, sairauksien ehkäiseminen sekä sairaiden parantaminen ja heidän kärsimyksiensä lievittäminen

> Potilassuhdetta ja hoitoa eivät saa ohjata muut vaikuttimet ja tavoitteet

*> **Luottamuksen** perusta - potilaan on voitava luottaa siihen, että lääkäri/hoitaja toimii tämän periaatteen mukaan*

> Potilaalta ei saa edellyttää, että hän kykenisi erottamaan yleisesti hyväksytyt hoitomenetelmät muista menetelmistä. Ammattihenkilön on pidettävä selkeästi erillään terveydenhuollon ammattihenkilön ja mahdollisen muun toimintansa roolit.

* sovellettava yleisesti hyväksytyjä ja kokemusperäisiä perusteltuja menettelytapoja koulutuksensa mukaisesti, jota pyrittävä jatkuvasti täydentämään

> Terveysthuollon ammattihenkilö saa tarjota ja antaa potilaalle vain sellaista hoitoa, joka on ko. tilanteessa lääketieteellisesti perusteltua.

> Rajaa hoitoa; potilaalle ei voi antaa mitä tahansa hänen haluamaansa hoitoa

* otettava tasapuolisesti huomioon potilaalle koituva hyöty ja mahdolliset haitat

- * otettava huomioon, mitä potilaan asemasta ja oikeuksista säädetään
- * annettava aina kiireellisen hoidon tarpeessa olevalle apua
- * laadittava ja säilytettävä potilasasiakirjat ja pidettävä salassa niihin sisältyvät tiedot siten kuin asiasta säädetään
- * pidettävä salassa asemansa tai tehtävänsä perusteella tietoonsa saamat yksityisen tai perheen salaisuudet
 - > *Terveystietosuojasta: Terveystietosuojasta on laajempi kuin potilasasiakirjatietojen salassapito. Jo tieto siitä, onko henkilö käyttänyt terveydenhuollon palveluja, on salassa pidettävä tieto.*
- * noudatettava Valviran ja aluehallintoviraston antamia määräyksiä sekä annettava niiden pyytämät tarpeelliset ilmoitukset, selvitykset ja selitykset

2. Lääkärin erityiset oikeudet ja velvollisuudet (22-23 §):

* laillistettu lääkäri päättää potilaan lääketieteellisestä tutkimuksesta, taudinmäärityksestä ja siihen liittyvästä hoidosta

* laillistetulla lääkäriellä oikeus määrätä apteekista lääkkeitä (sairaanhoitajalla rajattu lääkkeenmääräämisoikeus)

> potilaan tietoon perustuva suostumus on kuitenkin hoidon edellytyksenä

Lisäksi terveydenhuoltolain 57 § :n mukaan:

* Potilaan sairaanhoidon aloittamisesta ja lopettamisesta sekä potilaan siirtämisestä toiseen toimintayksikköön päättää vastaava lääkäri tai hänen antamiensa ohjeiden mukaan muu laillistettu terveydenhuollon ammattihenkilö.

Valvira

Potilaan oikeudet, joiden toteutumisesta terveydenhuollon ammattihenkilön on huolehdittava

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista

Lain tarkoitus

- parantaa potilaiden oikeusturvaa
- vahvistaa itsemääräämisoikeutta
- edistää luottamuksellista hoitosuhdetta
- tuoda mahdollisten ongelmien selvittämisen painopiste lähelle potilaan hoitoa

Potilaalla on oikeus

- * saada terveydentilansa edellyttämä hoito ilman syrjintää, käytettävissä olevien voimavarojen rajoissa
 - > *Potilaalla oikeus terveydentilansa edellyttämään –ja rajaamaan – hoitoon; ei ole oikeutta mihin tahansa haluamaansa hoitoon. Oikeus saada palveluja yksilöllisen arvion perusteella.*
 - > *Yhdenvertaisuusperiaate (vrt. perustuslaki) vain lääketieteellisin perustein voi asettaa eri asemaan.*
 - *Voimavaroilla tarkoitetaan valtakunnan tason yleistä terveydenhuollon voimavaratilannetta – ei organisaation budjettia.*

- * laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon ja siihen liittyvään kohteluun
- * ihmisarvoa, vakaumusta ja yksityisyyttä kunnioittavaan hoitoon ja kohteluun
 - > potilaan tahtoa ja vakaumusta kunnioitettava – silloinkin kun se eroaa lääkärin/hoitajan omasta

- **Itsemääräämisoikeuteen**

- *Periaatteena on turvata yksilön oikeus päättää omista asioistaan, niin kauan kun hän siihen kykenee; oikeus päättää henkilökohtaiseen koskemattomuuteensa puuttumisesta*
- *yksilön suojaamisen periaate (heikomman suojaaminen muiden taholta tulevilta oikeudenloukkauksilta)*
- *lääkäri puuttuu oleellisella tavalla ihmisen koskemattomuuteen; tästä syystä lainsäädännössä erityisesti korostetaan potilaan koskemattomuuden ja itsemääräämisoikeuden kunnioittamista.*

Potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan. Jos hän kieltäytyy hoidosta, häntä on hoidettava muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla. (6 §)

> *Potilaan suostumus hoitoon on sen antamisen edellytys; **Potilaalla on oikeus kieltäytyä kaikesta hoidosta sekä edellyttää, että jo aloitettu hoito keskeytetään.***

> *Potilas voi siten määrätä negatiivisen suostumuksen (hoidosta kieltäytymisen) ulottumaan pidemmälle kuin positiivisen suostumuksen (tarjottuun hoitoon suostumisen).*

Potilaan kieltäytyminen hoidosta voi merkitä myös aktiivisia toimenpiteitä (esim. hengityskoneesta irrottamisen).

> *Jos potilas kykenee itse päättämään hoidostaan (ei ole sama kuin oikeustoimikelpoisuus), **on noudatettava potilaan tahtoa - suostumusta/kieltäytymistä.***

Vaikka omaiset esittäisivät potilaan tahdosta poikkeavia vaatimuksia, on hoitopäätökset tällaisessa tilanteessa tehtävä yhteisymmärryksessä potilaan, ei omaisten, kanssa.

> *Potilaan nimenomaisesta suostumuksesta varmistuminen on sitä tärkeämpää mitä vakavammasta puuttumisesta potilaan koskemattomuuteen on kysymys*

> *Ei edellytä hoitamista potilaan vaatimalla tavalla, jos se ei ole hänen tilanteessaan lääketieteellisesti perusteltua.*

* tiedonsaantiin

Potilaalle on annettava selvitys hänen terveydentilastaan, hoidon merkityksestä, eri hoitovaihtoehtoista ja niiden vaikutuksista ja muista hoitoon liittyvistä seikoista, joilla on merkitystä päätettäessä hänen hoidostaan.

Selvitys annettava potilaalle mahdollisimman ymmärrettävällä tavalla. (5 §)

> Riittävän tiedon saaminen ymmärrettävällä tavalla on edellytyksenä sille, että potilas voi käyttää itsensä määräämisoikeuttaan, eli suostua ehdotettuun hoitoon tai kieltäytyä siitä, tai valita tilanteeseensa soveltuvista hoitovaihtoehtoista haluamansa.

> Selvitystä ei kuitenkaan tule antaa vastoin potilaan tahtoa

> Terveystieteiden ammattihenkilön on annettava tiedot oma-aloitteisesti, potilaan tiedonsaantioikeus ei edellytä, että hän pyytää tietoa.

> Informoinnista on tehtävä potilasasiakirjamerkinnät

Valvira

Jos potilas ei mielenterveyshäiriön, muun sairauden (esim. dementian) tai vastaavan syyn vuoksi kykene päättämään hoidostaan, hänen laillista edustajaansa taikka lähiomaista tai muuta läheistä on ennen tärkeän hoitopäätöksen tekemistä kuultava sen selvittämiseksi, millainen hoito parhaiten vastaisi potilaan tahtoa. Ellei sitä saada selville, potilasta on hoidettava tavalla, jota voidaan pitää hänen henkilökohtaisen etunsa mukaisena.

Em. tapauksessa saatava laillisen edustajan/ lähiomaisen/ muun läheisen suostumus; heidän otettava huomioon potilaan aiemmin ilmaisema tahto ja potilaan etu. (6 §)

Tällaisen suostumuksen antajan päätöksenteon rajat:

- * otettava huomioon potilaan tahto / henkilökohtainen etu
- * voi kieltää tietyn hoidon tai hoitotoimenpiteen, ei kuitenkaan henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi annettavaa tarpeellista hoitoa
- * viimekädessä potilaan henkilökohtainen etu ratkaisee (=lääkäri arvioi)

Tiedonsaantioikeus em. tilanteissa:

Potilaan laillisella edustajalla/lähiomaisella/ muulla läheisellä on edellä tarkoitettussa tapauksessa (kun potilas ei pysty itse päättämään) oikeus saada kuulemista ja suostumuksen antamista varten tarpeelliset tiedot potilaan terveydentilasta.

HUOM!

Jos potilas on itse aiemmin ilmaissut vakaan hoitotahtonsa ja se on tiedossa, sitä ei ole kenenkään lupa ohittaa!

Alaikäisen potilaan mielipide hoitotoimenpiteeseen on selvitettävä silloin, kun se on hänen ikäänsä ja kehitystasoonsa nähden mahdollista.

Jos alaikäinen ikänsä ja kehitystasonsa perusteella kykenee päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan.

Hänellä on silloin myös oikeus kieltää hoitoansa koskevien tietojen antaminen huoltajalleen tai muulle lailliselle edustajalleen.

Jos alaikäinen ei kykene päättämään hoidostaan, häntä on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen huoltajansa tai muun laillisen edustajansa kanssa.

Alaikäisen huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla ei ole kuitenkaan oikeutta kieltää potilaan henkeä tai terveyttä uhkaavan vaaran torjumiseksi annettavaa tarpeellista hoitoa.

* kiireellisen hoidon tarpeessa olevan oikeudet

Potilaalle on annettava hänen henkeään tai terveyttään uhkaavan vaaran torjumiseksi tarpeellinen hoito, vaikka potilaan tahdosta ei tajuttomuuden tms. syyn vuoksi voi saada selvitystä.

Jos potilas on aikaisemmin vakaasti ilmaissut hoitoa koskevan tahtonsa, hänelle ei kuitenkaan saa antaa sellaista hoitoa, joka on vastoin hänen tahtoaan. (8 §)

- * oikeus muistutuksen tekemiseen, ratkaisun saamiseen
- * oikeus potilasasiakirjatietojen suojaan (13 §)
 - > *turvaa tiedollisen itsemääräämisoikeuden käytön*

Terveydenhuollon ammattihenkilö tai muu terveydenhuollon toimintayksikössä työskentelevä taikka sen tehtäviä suorittava henkilö ei saa ilman potilaan kirjallista suostumusta antaa sivulliselle potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja. Sivullisella tarkoitetaan muita kuin asianomaisessa toimintayksikössä tai sen toimeksiannosta potilaan hoitoon tai siihen liittyviin tehtäviin osallistuvia henkilöitä.

Vain ko. terveydenhuollon toimintayksikössä potilaan hoitoon osallistuvat voivat käsitellä tietoja ja vain siinä laajuudessa, kuin se on heidän työtehtäviensä vuoksi tarpeellista; muut ovat sivullisia, ja tietoja voidaan antaa heille vain potilaan suostumuksella

Jos potilaalla ei ole edellytyksiä arvioida annettavan suostumuksen merkitystä, tietoja saa antaa hänen laillisen edustajansa kirjallisella suostumuksella.

- * oikeus tarkastaa potilasasiakirjatietonsa

DNR-päätöksestä

- Päätös luopua elvyttämisestä on merkittävä hoitopäätös, josta pitää keskustella potilaan kanssa (ellei hän pysty päättämään hoidostaan, on keskusteltava laillisen edustajan/lähiomaisen/muun läheisen kanssa)
- Perusteet on kirjattava huolella potilasasiakirjoihin, samoin asiasta käyty keskustelu potilaan/omaisten kanssa ja heidän näkemyksensä
- Lääkäri päättää hoitopäätöksen lääketieteellisestä asianmukaisuudesta
- Ohjeita löytyy Valviran kotisivuilta

Itsemääräämisoikeuden rajoitukset

- **Mielenterveyslain tahdosta riippumatonta hoitoa ja sen aikaista potilaan perusoikeuksien rajoittamista koskevat säännökset**
- Päihdehuoltolain tahdosta riippumatonta hoitoa koskevat säännökset
- Kehitysvammaisten erityishuollosta annetun lain 32 §

Muilta osin ei ole toistaiseksi säännöksiä.

STM:ssä on valmistelussa laki asiakkaan ja potilaan itsemääräämisoikeudesta ja rajoitustoimenpiteiden käytön edellytyksistä sosiaali- ja terveydenhuollossa.

Ei lainsäädäntöä asiasta.

Valviran kannanotto (löytyy Valviran kotisivuilta):

- Voidaan rajoittaa potilaan tahdosta riippumatta ainoastaan potilaan turvallisuuden varmistamiseksi silloin kun se on välttämätöntä, eivätkä muut menetelmät ole mahdollisia, ja ainoastaan siinä määrin ja siksi ajaksi kuin on välttämätöntä
- Turvavälineiden käytöstä tehtävä hoitopäätös, kirjattava potilasasiakirjoihin (on myös osa hoitosuunnitelmaa), myös käyttö kirjattava
- On merkittävä hoitopäätös, joka lähtökohtaisesti kuuluu lääkärille
- Ennen päätöksen tekoa on mahdollisuuksien mukaan pyrittävä selvittämään potilaan (ellei kykene päättämään hoidostaan laillisen edustajan/lähiomaisen/muun läheisen) näkemys asiaan
- Tarvetta ja käytön jatkamista arvioitava usein

Itsemääräämisoikeus holhouslainsäädännössä

Sama periaate kuin potilaslaissa: henkilöllä on oikeus käyttää itsemääräämisoikeuttaan mahdollisimman pitkään.

Omaa kehoa koskeva itsemääräämisoikeus ja tahdonilmaisus on korostetusti henkilökohtainen oikeus, jota suojataan lailla.

Vajaavaltainen voi itse päättää henkilöön koskevasta asiasta, jos hän kykenee ymmärtämään asian merkityksen. Oikeus päättää hoidosta ei silloin siirry edunvalvojalle.

Joskus itsemääräämisoikeuden rajoittaminen voi perustua pakkotilaan

- Rikoslain (515/2003) 4 luvun 5 :ssä määritelty pakkotila saattaa oikeuttaa muutoin lainvastaisena pidettävän teon.
- Pakkotila tarkoittaa tilannetta, jossa oikeudellisesti suojatun edun (esim. oikeus välttämättömään huolenpitoon) pelastamiseksi vaarasta joudutaan uhraamaan toinen oikeudellisesti suojattu etu (esim. itsemääräämisoikeus) – pakkotila voi syntyä myös tilanteessa, jossa asianomainen vaarantaa omia etujaan kuten terveyttään.
- Pakkotilassa suojataan arvokkaampana pidettävää etua, joten pakkotila edellyttää etujen välistä punnintaa; lisäksi vaaran torjumiseksi suoritetun teon on oltava kokonaisuutena arvioiden puolusteltavissa.
- Pakkotila on eräänlainen ”hätäoikeus,” eikä sitä tulisi käyttää etukäteisenä palveluiden suunnitteluperusteena
- Pakkotilan perusteet (punninta) on kirjattava potilasasiakirjoihin.
- Päätös pakkotilasta, sen perusteista ja sen alkamisesta ja loppumisesta on terveydenhuollossa lähtökohtaisesti lääkärille kuuluva päätös.

Hoitotahdolla

tarkoitetaan kirjallista tai suullista tahdonilmaisua tulevan oman hoidon/ hoitolinjausten suhteen sellaisen tilanteen varalle, jossa ei pysty ilmaisemaan omaa tahtoaan hoitonsa suhteen (ilmentää itsemääräämisoikeutta)

Hoitotahdon tekeminen ei edellytä oikeustoimikelpoisuutta, sen voi tehdä jokainen hoidostaan päättämään kykenevä.

Terveydenhuollon ammattihenkilön on noudatettava potilaan hoitotahtoa.

Hoitotahdolla ei kuitenkaan voi edellyttää saavansa sellaista hoitoa, joka ei ole ko. tilanteessa lääketieteellisesti asianmukaista ja perusteltua.

Ellei ole tietoa mahdollisesta hoitotahdosta, kiireellisessä tilanteessa hoidetaan aina aktiivisesti lääketieteellisesti perustelluilla tavoilla.

Pätevän hoitotahdon edellytykset:

- henkilö pystyy päättämään hoidostaan
- vakaa tahdonilmaisu
- annettu painostamatta, ilman pakkoa
- antajan on ymmärrettävä, mitä merkitsee
- riittävän täsmällisessä muodossa annettu

Hoitotahdon voi peruuttaa tai sitä voi muuttaa milloin tahansa.

- *Kirjallisen hoitotahdon voi laatia vapaamuotoisesti tai käyttää lomakkeita*
 - *Tärkeää, että on mahdollisimman yksiselitteinen ja konkreettinen*
 - *Päiväys ja allekirjoitus, tarvittaessa kahden oikeaksi todistama (ellei esim. pysty allekirjoittamaan)*
 - *Olisi hyvä käydä läpi läheisten kanssa*
- *Suullisesti ilmaistu on myös pätevä, se tulisi kirjata (esim. potilasasiakirjoihin, sekä tieto siitä, ketkä olivat kuulemassa)*

Lopuksi...

- **Itsemääräämisoikeuden rajoittamista tapahtuu liian paljon ja sitä olisi syytä vähentää. Se on kuitenkin joskus välttämätöntä ja väistämätöntä. Se jätetään joskus tekemättä – virheellisesti.**
- **Erityisesti iäkkäiden oma hoitoaan koskeva tahto jätetään liian usein huomioimatta tai omaisten tahto ohittaa sen.**

”Monesti potilaan omaiset ovat tietävinään potilaan tahdon hyvinkin tarkkaan. Varsinkin vanhusten ja dementoituneiden kohdalla omaiset myös pyrkivät päättämään potilaan puolesta silloinkin, kun tämä vielä kykenee itse ilmaisemaan tahtonsa. Kun potilaalta sitten kysytään, mitä hän itse haluaa, käy usein ilmi, että omaiset eivät todellisuudessa tienneet potilaan tahtoa, vaan ainoastaan luulivat tietävänsä.”

(hoitava lääkäri)

- **Ydinkysymys on, että on turvattava toisaalta oikeus henkilökohtaiseen koskemattomuuteen ja toisaalta oikeus elämään, tarpeelliseen hoitoon ja turvallisuuteen.**

Suunnitteilla olleita muutoksia potilaslakiin

- Nimenomainen suostumus tärkeisiin hoitopäätöksiin
- Vakaan hoitotahdon merkityksen vahvistaminen
- Potilaan nimeämän henkilön osallistuminen hoitoa koskevaan päätöksentekoon
- Suostumuksen antajan roolin selkeyttäminen
- Vajaakykyisen ja tahdosta riippumattomassa hoidossa olevan potilaan oikeus osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon
- Potilasasiamiesjärjestelmää koskevat muutokset